

Π Ρ Ο Γ Ρ Α Μ Μ Α Θ Α Λ Η Σ
ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΩΣ ΜΟΡΦΟΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΑΓΑΘΟ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ
ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΥΠΟΕΡΓΟ
ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ

Η ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΣΤΟ ΣΗΜΕΡΙΝΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΣΙΜΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Α Δ Ε Ξ Α Ν Δ Ρ Ο Υ Π Ο Λ Η 2 0 1 4

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΣΤΟ ΣΗΜΕΡΙΝΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Π Ρ Ο Γ Ρ Α Μ Μ Α Θ Α Λ Η Σ
ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΩΣ ΜΟΡΦΟΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΑΓΑΘΟ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ
ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΥΠΟΥΡΓΟ
ΘΕΑΤΡΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ

Η ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΣΤΟ ΣΗΜΕΡΙΝΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Επιμέλεια
ΣΙΜΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗ

2014

Copyright ©

ΘΑΛΗΣ - ΕΚΠΑ «Το Θέατρο ως μορφολογικό αγαθό και καλλιτεχνική έκφραση στην εκπαίδευση και την κοινωνία»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Προγράμματος ΘΑΛΗΣ:
Καθηγητής Θόδωρος Γραμματάς

Έτος έκδοσης: 2014

ISBN: 978 - 960 - 93 - 6446 - 1

Επιστημονική, φιλολογική και σελιδοποιητική επιμέλεια: Σίμος Παπαδόπουλος

Εξώφυλλο: Δρόμενο Φοιτητών, ΠΤΔΕ, ΔΠΘ

Φωτογραφία εξώφυλλου: Δημήτρης Γκίλας

Αφίσα διημερίδας, έργο οπισθόφυλλου: Δήμητρα Λαμπρέτσα

Ε κ δ ό τ η ς

ΘΑΛΗΣ «Το Θέατρο ως μορφολογικό αγαθό και καλλιτεχνική έκφραση στην εκπαίδευση και την κοινωνία» ~ www.theduarte.org

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Η δημοσίευση αυτή εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος “ΘΑΛΗΣ”, που έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ- ΕΚΠΑ “Το Θέατρο ως Μορφολογικό Αγαθό και καλλιτεχνική έκφραση στην Εκπαίδευση και την Κοινωνία”.

Κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/1993 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

ΠΡΑΞΗ "ΘΑΛΗΣ" - ΕΚΠΑ

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΩΣ ΜΟΡΦΟΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΑΓΑΘΟ
ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

THE DUARTE

Ag. G. Goulet

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΔΙΗΜΕΡΙΔΑΣ	15
ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ	27
<i>του Πρύτανη του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, Καθηγητή κ. Αθανασίου Καραμπίνη</i>	
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	28
<i>του Επιστημονικού Υπευθύνου του Προγράμματος ΘΑΛΗΣ, Καθηγητή του ΠΤΔΕ, ΕΚΠΑ, κ. Θόδωρου Γραμματά</i>	
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ	29
<i>του Επιστημονικού Υπευθύνου της Δράσης 4 του Προγράμματος ΘΑΛΗΣ, Λέκτορα του ΠΤΔΕ, ΔΠΘ, κ. Σίμου Παπαδόπουλου</i>	

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

1. ΤΕΧΝΕΣ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ

Αλέξανδρος Θεοδωρίδης

«Θεατροκρατία» και δημοκρατική παιδεία στη σκέψη του Κώστα Παπαϊωάννου .....

35

Σίμος Παπαδόπουλος

Το Συμβούλιο της Λισσαβόνας και οι Τέχνες στο Νέο Σχολείο .....

47

Γεώργιος Παύλος

Παγκόσμια παιδεία για ελεύθερους ανθρώπους: Η διαχρονική παγκοσμιότητα και ενότητα του ελληνικού πνεύματος, παιδείας και πολιτισμού .....

61

Ι. Ε. Πυργιωτάκης

Τέχνες και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα .....

69

2. ΤΕΧΝΕΣ, ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Άννα Αγγελουπούλου

Το θέατρο στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Τι ισχύει σήμερα (Αναλυτικά Προγράμματα και Σχολικά Εγχειρίδια, Σχολική Ζωή και Δραστηριότητες) .....

81

Αλεξάνδρα Μητσιάλη

Η τέχνη ως μέσο για την καλλιέργεια κριτικής συνείδησης στο σχολείο: το παράδειγμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Ολοκαυτώματος 93

Κυριάκος Μπονίδης, Όθων Μπουραντάς, Μαρία Κοντοβά, Φλωρεντία Αντωνίου

Οι Τέχνες στο πρόγραμμα των Ολοήμερων Δημοτικών Σχολείων Ενιαίου Αναμορφωμένου Εκπαιδευτικού Προγράμματος: Απόψεις εκπαιδευτικών της «Αισθητικής Αγωγής» 103

Μαρία Παπαμιχαήλ

Η Τέχνη ως Καινοτόμα Δράση στο Σύγχρονο Σχολείο 141

Ευρώπη Πουρσανίδου

Τα μαθήματα της Αισθητικής Αγωγής στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση 153

Γεωργία Σουμαρά, Noëlle Burgi

Εκπαιδευτική Έρευνα και τέχνη: Πάνε μαζί; Το παράδειγμα μιας Έρευνας-Παρέμβασης στο δημοτικό σχολείο με αντικείμενο το παιδί απέναντι στην «κρίση» 163

3. ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Σταύρος Καμαρούδης, Ξανθίππη Ζαχοπούλου

Απαγγελία - μεγάλωφωνα ανάγνωση: Συμφιλίωση με τη φωνή μας και των άλλων 177

Ειρήνη Κορρέ

Η συμπόρευση των τεχνών στη διδασκαλία φιλολογικών μαθημάτων: προκλήσεις και απαιτήσεις 193

Θανάσης Β. Κούγκουλος, Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος

Η εικόνα του Τούρκου στην ελληνική παιδική / εφηβική λογοτεχνία: πρώτες εκτιμήσεις 203

Θανάσης Μουσόπουλος

Η τοπική Λογοτεχνία στο σχολείο – Η περίπτωση της Θράκης 219

Σούλα Οικονομίδου

Οι εικόνες στα παιδικά βιβλία: οξύνοντας το μάτι και τον νου 227

Η εικόνα του Τούρκου στην ελληνική παιδική / εφηβική λογοτεχνία: πρώτες εκτιμήσεις

Θανάσης Β. Κούγκουλος

Διδάκτορας Νέας Ελληνικής Φιλολογίας, Διδάσκων στο Trakya Üniversitesi, Τουρκία
a.kougkoulos@gmail.com

Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος

Επίκουρος Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
tkotopou@uowm.gr

Περίληψη

Η διερεύνηση της εικόνας του Τούρκου ως Άλλου στη νεοελληνική λογοτεχνία αποτελεί ένα ζήτημα που αφορά το θεωρητικό πεδίο της λογοτεχνικής εικονολογίας. Στη μελέτη μας αναζητούμε την εικόνα του Τούρκου ως εθνικά ή θρησκευτικά Άλλου στην ελληνική παιδική / εφηβική λογοτεχνία των τελευταίων εικοσι περὶπου ετών, ανακοινώνοντας τις πρώτες εκτιμήσεις από μία έρευνα που πραγματοποιούμε μαζί με τους φοιτητές του μεταπτυχιακού προγράμματος «Γλώσσα και Λογοτεχνία στην Εκπαίδευση» του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας. Επικεντρωνόμαστε σε μία ομάδα κείμενων που επιστέφουν σε κρίσιμα ιστορικά γεγονότα για τους δύο λαούς, τον ελληνικό και τον τουρκικό. Τα κείμενα αυτά αποπειρώνται να αφηγηθούν ξανά την Ιστορία – με στόχο τα παιδιά και τους εφήβους- επαναπροσεγγίζοντας την εικόνα του Τούρκου πέρα από στερεότυπα και προκαταλήψεις.

Λέξεις-κλειδιά: λογοτεχνική εικονολογία, ελληνική παιδική εφηβική / λογοτεχνία, εικόνα του Τούρκου

Abstract

The examination of the image of the Turk as Other in Modern Greek Literature is a question of the theoretical field of imagology. In our study we research the image of the Turk as national or religious Other in Modern Greek Children's / Adolescent Literature of the last twenty years. We announce the first estimates of the research which is conducted by us and our students of the postgraduate program "Language and Literature at Education" in the Department of Preschool Education, University of Western Macedonia (Florina). We focus on a group of texts that re-examine the critical historic events for the two peoples, Greek and Turkish. These texts, targeting the children and the youngsters, tell the History again and re-approach the image of the Turk without stereotypes and preconceptions.

Keywords: Imagology and Literature, Modern Greek Children's / Adolescent Literature, literary image of the Turk

Η αναζήτηση της διάζευξης ταυτότητα vs ετερότητα και της εικόνας του αλλοεθνούς και αλλόθρησκου Άλλου αποτελούν, το τελευταίο χρονικό διάστημα, σταθερό ερευνητικό προσανατολισμό στη νεοελληνική φιλολογία (Οικονόμου-Αγοραστού, 1992· Αμπατζοπούλου, 1998· Καγιαλής, 1999· Πολίτου-Μαρμαρινού, κ.ά., 2000-2001· Αμπατζοπούλου, 2001· Κωτόπουλος – Καρασαββίδου, 2011) και στη μελέτη της ελληνικής παιδικής / εφηβικής λογοτεχνίας (Αναγνωστοπούλου, 2004· Ακριτόπουλος, 2008· [Καρασαββίδου](#), 2012· Κωτόπουλος, κ.ά., 2012· Καρακίτσιος, 2013). Η απεικόνιση του Άλλου στη λογοτεχνία εντάσσεται στο θεωρητικό πλαίσιο των συγκριτολογικών σπουδών και ειδικότερα στο πεδίο της λογοτεχνικής εικονολογίας. Κατά τον Jean-Marc Moura η λογοτεχνική εικονολογία ορίζεται ως η εξέταση:

των αναπαραστάσεων του ξένου στη λογοτεχνία, με δύο κύριους άξονες: «τη μελέτη των πρωτογενών εκείνων τεκμηρίων που είναι οι ταξιδιωτικές διηγήσεις» και κυρίως αυτή «των έργων μυθοπλασίας που είτε παρουσιάζουν ευθύς εξαρχής ξένους είτε αναφέρονται σε μια συνολική οπτική μιας ξένης χώρας, κατά το μάλλον ή ήττον στερεοτυπική».

(Moura, 2013: 66).

Ο κατεξοχήν Ξένος / Άλλος στη διαδικασία συγκρότησης της ταυτότητας του νέου ελληνισμού είναι αναμφισβήτητα ο Τούρκος. Σχηματικά θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο Τούρκος ως ετερότητα είναι ο καθρέφτης της ταυτότητας του Νεοέλληνα και το αντίθετο. Αν πρέπει να αποφύγουμε το μίσος μέσω της αναγνώρισης του Άλλου, σύμφωνα με την προτροπή της Julia Kristeva (2004: 11), τότε ένας από τους πλέον ιδανικούς χώρους είναι η συστηματική διερεύνηση της εικόνας του Τούρκου στη νέα ελληνική λογοτεχνία. Η νεοελληνική φιλολογία αρχίζει να ανιχνεύει τον Τούρκο ως εθνικά ή θρησκευτικά Άλλο, κυρίως στην πεζογραφία, μόλις τα προηγούμενα είκοσι χρόνια (Colakis, 1986· Tonnet, 1992· Demirözü, 1999· Millas, 2005· Μήλλας, 2005· Demirözü, 2011), παρότι συνιστά ένα από τα κεντρικά θέματα της λογοτεχνίας του νέου ελληνισμού ήδη από τις πρώιμες φάσεις της ιστορίας της.

Επιγραμματικά, η σχετική έρευνα διαπιστώνει τρία στάδια στη νεοελληνική πεζογραφία από τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα (Κούγκουλος, 2012: 540-541). Δηλαδή: α) Στον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού, ο Τούρκος ταυτίζεται σχεδόν πάντα με τον «προαιώνιο» εχθρό, εξαιτίας των συνεχών συγκρούσεων που κορυφώνονται με την επανάσταση του 1821 και την προώθηση της Μεγάλης Ιδέας, αν και οι καθημερινοί άνθρωποι τουρκικής καταγωγής αντιμετωπίζονται συχνά με ευνοϊκή διάθεση. β) Από τη γενιά

του 1930 έως τη δεκαετία του 1960 όσα κείμενα τοποθετούνται στο μακρινό οθωμανικό παρελθόν παρουσιάζουν έναν κατακτητικό και απολίτιστο Τούρκο, ενώ όσα συνδέονται με τη Μικρασιατική Καταστροφή και την ανταλλαγή των πληθυσμών αντιστρατεύονται τη ρητορική του εθνικισμού, αναδεικνύοντας τις ευτυχισμένες μέρες της συνύπαρξης και την κοινή φρίκη του πολέμου. γ) Μετά το 1960, και ιδίως από τα χρόνια της Μεταπολίτευσης μέχρι σήμερα, αρνητική απεικόνιση εξακολουθεί να εμφανίζεται κατά βάση στα ιστορικά μυθιστορήματα· όμως, στα πεζογραφήματα με σύγχρονη κοινωνική προβληματική είναι έκδηλες οι έννοιες της αποδοχής και της κατανόησης του Τούρκου ως Άλλου.

Σε ό,τι αφορά την παιδική /εφηβική λογοτεχνία, το είδος της ταξιδιωτικής αφήγησης, όπως καταγράφεται από ανάλογες μελέτες, συνδράμει ουσιαστικά στην ανάδειξη των ζητημάτων της ταυτότητας και της ετερότητας (Πέτκου, 2010). Αν και εκδηλώνεται ολοένα και αυξανόμενο ενδιαφέρον για την ανάλυση του ξένου και του διαφορετικού, η εικόνα του Τούρκου απασχολεί εντελώς περιφερειακά την αντίστοιχη έρευνα (Γουλής, 2013). Η δική μας συμβολή επικεντρώνεται σε μία απόπειρα επαλήθευσης ή διάψευσης του γενικότερου σχήματος που ισχύει στη νεοελληνική πεζογραφία. Εστιάζουμε στην εικόνα του Τούρκου όπως παρουσιάζεται στην ελληνική παιδική / εφηβική λογοτεχνία της τελευταίας περίπου εικοσαετίας, ανακοινώνοντας τις πρώτες εκτιμήσεις από μία έρευνα που πραγματοποιούμε μαζί με τους μεταπτυχιακούς φοιτητές της κατεύθυνσης «Γλώσσα και Λογοτεχνία στην Εκπαίδευση» του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας στη Φλώρινα με αφορμή τη συνδιδασκαλία των γραφόντων για δύο μαθήματα κατά το ακαδημαϊκό έτος 2013-2014. Οι μεταπτυχιακές φοιτήτριες και οι μεταπτυχιακοί φοιτητές αναλύουν -με την καθοδήγησή μας- περισσότερα από είκοσι αφηγηματικά κείμενα της σύγχρονης ελληνικής παιδικής / εφηβικής λογοτεχνίας από ένα σύνολο τουλάχιστον πενήντα καταγεγραμμένων βιβλίων, που εκδίδονται από το 1978 έως σήμερα, με αναφορές και μνείες στον Τούρκο. Η ομάδα των μεταπτυχιακών απαρτίζεται αλφαβητικά από τους: Όλγα Γρατσία - Ρούσσου, Ζωή Ζικιρίδου, Χρήστο Καρανικόλα, Θεοδώρα Μανωλοπούλου, Σπυρίδωνα Μπούρα, Σουλτάνα Τρυφωνίδου και Σπυρίδωνα Χαγιάνη.

Βασικός στόχος της έρευνας είναι η καταγραφή και ο αναλυτικός σχολιασμός της μυθοπλαστικής παρουσίας του Τούρκου στη σύγχρονη ελληνική παιδική / εφηβική λογοτεχνία και η τεκμηρίωση της εικόνας που δημιουργεί το κείμενο γι' αυτόν. Παράλληλα, επιχειρείται η σύγκριση της λογοτεχνικής εικόνας με την παγιωμένη κοινωνική αντίληψη που επικρατεί για τον Τούρκο και τον ρόλο του αναφορικά με την ελληνική πραγματικότητα σε διάφορες ιστορικές περιόδους. Εξάλλου, ο μεθοδολογικός εξοπλισμός της λογοτεχνικής εικονολογίας προκρίνει τη συνεξέταση της κειμενικής εικόνας με το κοινωνικό φαντασιακό, δηλαδή τη συλλογική αναπα-

ράσταση του Άλλου και του πολιτισμού του σε μία κοινωνία κυρίως μέσα από εξωλογοτεχνικές προσεγγίσεις (Μουρα, 2013: 70-71). Η συντριπτική πλειονότητα των κειμένων της παιδικής / εφηβικής λογοτεχνίας που μνημονεύουν τον Τούρκο, επαναδιαπραγματεύεται το παρελθόν· πρόκειται με άλλα λόγια για ιστορικές αφηγήσεις οι οποίες ανασκευάζουν ή επιβεβαιώνουν τη διαχρονική εικόνα του ελληνικού κοινωνικού φαντασιακού για τον Τούρκο. Ιδιαίτερα για το παιδικό / νεανικό αναγνωστικό κοινό η συλλογική αναπαράσταση του Τούρκου και η διαμόρφωση του κοινωνικού φαντασιακού τροφοδοτείται από τις αντιλήψεις της οικογένειας, τις προσωπικές μαρτυρίες του συγγενικού περιβάλλοντος (Κακάμπουρα, 2012), τον κοινωνικό περίγυρο (όπου πλέον εντάσσονται και τα τηλεοπτικά πρότυπα), τη διαχείριση της κοινωνικής μνήμης στις εθνικές εορτές (πχ. παρελάσεις και επετειακοί λόγοι), τα εκπαιδευτικά προγράμματα (Δραγώνα κ.άλ., 2006), τις παρεχόμενες γνώσεις στα μαθήματα της Ιστορίας και των Θρησκευτικών [Καψάλης, Α. κ.άλ. (επιμ.). (2000)] και προπάντων από τη ρητορική και την λειτουργία των σχολικών εορτών (ιδίως της εορτής της 25^{ης} Μαρτίου και της εορτής της τοπικής απελευθέρωσης από την οθωμανική κυριαρχία).

Προβαίνουμε σε μία εικονολογική ανάλυση των Τούρκων μυθοπλαστικών ηρώων σε θεματικό και λεκτικό επίπεδο. Σημειώνουμε μοτίβα, στάσεις και λέξεις που συνθέτουν εντός του κειμένου την ετερότητα με αρνητικό ή θετικό πρόσημο. Συγκριμένα σημεία που έλκουν την προσοχή της έρευνας είναι:

- Η επιλογή του αφηγητή, αλλά και της οπτικής γωνίας στην παρουσίαση του Τούρκου ως Άλλου.
- Η δόμηση του λογοτεχνικού χαρακτήρα του Τούρκου (κεντρικός ή περιφερειακός, στατικός ή δυναμικός, ολοκληρωμένος ή στερεοτυπικός).
- Η έμφυλη, κοινωνική / ταξική και μορφωτική ταυτότητα του Τούρκου ήρωα.
- Η παράμετρος του χρόνου στην κειμενική ανασυγκρότηση του Τούρκου. Εξετάζεται το ερώτημα αν η αναπαράστασή του οριοθετείται από δεδομένα ιστορικά συμφραζόμενα ή προβάλλονται πάνω του διαχρονικά στερεότυπα.
- Το ντύσιμο / η εξωτερική εμφάνιση, ο τρόπος ζωής και ο αξιακός κώδικας του Τούρκου ως Άλλου. Επισημαίνεται αν διαφοροποιείται ή ασπάζεται τον κώδικα αξιών του Εμείς. Είναι ευνόητο ότι εφόσον ο Άλλος ενστερνίζεται την οικεία κοσμοαντίληψη, αυτόματα γίνεται συμπαθής και προσπελάσιμος.
- Ο χώρος της ετερότητας. Τα κείμενα διακρίνονται ανάλογα με το αν ο Τούρκος δρα στον χώρο του Εμείς ή απομονώνεται σ' έναν δικό του περιθωριοποιημένο για την ελληνική / χριστιανική ομάδα χώρο.
- Η καταγραφή των γλωσσικών ποικιλιών που χρησιμοποιούν τα δρώντα πρόσωπα για να χαρακτηρίσουν τον Τούρκο ή για να αυτο-

προσδιοριστούν διαζευκτικά προς αυτόν (σχέση Εμείς vs Άλλοι) και της γλωσσικής συμπεριφοράς του ίδιου του Τούρκου.

Στην παρούσα ανακοίνωση, επειδή η έρευνα βρίσκεται σε προκαταρκτικό στάδιο, περιοριζόμαστε σε ενδεικτικές παρατηρήσεις από έναν μικρό αριθμό κειμένων και σε ορισμένες πρώτες εκτιμήσεις και συμπεράσματα, όπως εξάλλου δηλώνεται και στον τίτλο. Ο Τούρκος εισδύει ως χαρακτήρας στην παιδική / εφηβική λογοτεχνία όταν η αφήγηση συναντά την Ιστορία. Από τα δεκαπέντε βιβλία, απ' όπου αντλούμε το υλικό της ανακοίνωσής μας, μόνο ένα δεν έχει ιστορικό περιεχόμενο -αν και η αφήγηση δεν είναι παροντική αλλά τερματίζει στην επιστράτευση του 1974- κι ακόμα ένα πλησιάζει το είδος των ταξιδιωτικών εντυπώσεων, στις οποίες ενσωματώνονται στοιχεία της τοπικής ιστορίας της Ίμβρου. Με δεδομένη τη μακραίωνη αλληλεπίδραση Ελλήνων και Τούρκων και την εμπλοκή των Τούρκων σε αποφασιστικής σημασίας γεγονότα του 20^{ου} αιώνα για την πορεία της ελληνικής κοινωνίας είναι εύλογη η παρατηρούμενη στροφή της σύγχρονης παιδικής / εφηβικής λογοτεχνίας στο ιστορικό παρελθόν. Τα περισσότερα κείμενα:

i) Είναι ιστορικά αφηγήματα, με την έννοια ότι ο ή η συγγραφέας δεν έχει τη βιολογική δυνατότητα της βιωμένης εμπειρίας των περιστατικών που αναπλάθει αλλά η μυθοπλαστική επεξεργασία τους προϋποθέτει τη βιβλιογραφική συνεισφορά της ιστοριογραφίας. Από τον παραπάνω κανόνα εξαιρείται το μυθιστόρημα *Μέσα στις φλόγες* της Διδώς Σωτηρίου, που είναι βέβαια διασκευή για παιδιά του έργου της *Οι νεκροί περιμένουν*, καθώς η πεζογράφος έχει ζηήσει ως αυτόπτης μάρτυρας τη Μικρασιατική Καταστροφή.

ή

ii) Ξεκινούν από το συγγραφικό παρόν αλλά με αναλήψεις και αναδρομές και με διάφορες προφάσεις συγχωνεύεται στην πλοκή τους η Ιστορία σε σημαντικότερο ποσοστό.

Με άξονα τη θεματική τους ταξινομούνται σε πέντε κατηγορίες:

α. Αφηγήσεις για τη Μικρασιατική Καταστροφή και την Ανταλλαγή των Πληθυσμών. Εδώ ανήκει περίπου το μισό από το σύνολο των μελετώμενων βιβλίων: Διδώ Σωτηρίου (1978), *Μέσα στις φλόγες*, Γαλάτεια Γρηγοριάδου – Σουρέλη (1990), *Ο μεγάλος αποχαιρετισμός*, Ελένη Δικαίου (1991), *Τα κοριτσάκια με τα ναυτικά*, Παύλος Καραγιωργας (1998), *Τρία παιδιά στη Σμύρνη*, Τζέμη Τασάκου (2004), *Το σεντούκι με τα αμύθητα σεντέφια*, Μάνος Κοντολέων (2009), *Ο χαρταετός της Σμύρνης*. Στους τίτλους αρκετών περιπτώσεων το ιστορικό συμβάν της Μικρασιατικής Καταστροφής εμφανίζεται μετωπικά, είτε με την ένδειξη του κεντρικού τόπου της συμφοράς (Σμύρνη) είτε με λέξεις και εκφράσεις που παραπέμπουν στα δεινά του μικρασιατικού ελληνισμού (φλόγες, μεγάλος αποχαιρετισμός = αποχωρισμός από τα πάτρια χώματα της Μικράς Ασίας). Επίσης, στα περισσότερα κείμενα, η αφήγηση δεν σταματά στην εξιστόρηση της καταστροφής αλλά επεκτείνεται και στη δύσκολη καθημερινότητα των προσφύγων στην Ελλάδα, καταδικάζοντας την αρνητική στάση των Ελλαδιτών απέναντι στη βαριά μοίρα των ομοε-

θνών και ομόδοξών τους από την Ιωνία. Μία υποκατηγορία των συναφών με τη Μικρασιατική Καταστροφή βιβλίων είναι τα αφηγήματα που, παρότι ο ιστορικός τους ορίζοντας είναι διαφορετικός, παραμένει στο επίκεντρο της πολεμικής συμπλοκής του 1922 με τη μορφή των αναμνήσεων κάποιων ηρώων ή ενός δραματικού παρελθόντος που στιγματίζει το παρόν των δρώντων προσώπων:

- Ηρώ Παπαμόσχου (1995), *Το γεφύρι της Ανατολής*, όπου -αν και ο χρόνος της δράσης είναι ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος- η κεντρική ηρώίδα καταφεύγοντας στη Μικρά Ασία ανακαλύπτει τις ρίζες της μητέρας της και
- Ιωάννα Κυρίτση – Τζιώτη (2003), *Φραντζέσκα*, που τοποθετείται χρονικά οκτώ χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Η Φραντζέσκα, μια νεαρή προσφυγοπούλα φέρνει μαζί της στην Ελλάδα τον Κενάν, ένα μικρό Τουρκόπουλο που της το εμπιστεύθηκε ο λιποτάκτης πατέρας του σε μια προσπάθεια να το προστατεύσει από την καταδίωξη του ελληνικού και του τουρκικού στρατού.

β. Αφηγήσεις για τον Τούρκο ως Άλλο στη σύγχρονη κοινωνία. Μοναδικό παράδειγμα αυτής της κατηγορίας είναι το βραβευμένο με το βραβείο «Ειρήνης και Φιλίας Αμπντί Ιπεκτσίν» μυθιστόρημα της Ματούλας Καραγιάννη – Τόλκα (1996), *Το Τουρκάκι, εγώ και το Αραπάκι*. Πρωτοδημοσιεύεται το 1982 με το ψευδώνυμο Εβρίτισσα. Ήδη από τον τίτλο φαίνεται πως κυριαρχεί στην αφήγηση η δυνατή φιλία ενός ελληνόπουλου (εγώ) μ' ένα τουρκόπουλο, με σκηνικό τη συντοριακή περιοχή του ποταμού Έβρου.

γ. Αφηγήσεις για τους τόπους των Ρωμιών / Ελλήνων στην Τουρκία. Στην εν λόγω κατηγορία αναδεικνύεται το πολύπαθο νησί της Ίμβρου και η σταδιακή εκδίωξη της χριστιανικής - ελληνικής μειονότητας: Στρατής Μπαλάσκας (2004), *Ένα μάρμαρο για την Ίμβρο. Παραμύθι δυστυχώς αληθινό* και Ναννίνα Νικολακοπούλου-Σακκά (2009), *Ρεμιέ. Ηθογραφικό μυθιστόρημα για την Ίμβρο*.

δ. Αφηγήσεις με μνήμες από την οθωμανική περίοδο σε τοπικό επίπεδο. Κι εδώ, σε συνέχεια μιας πλούσιας λογοτεχνικής παράδοσης (Κούγκουλος, 2012: 543-544), τονίζεται ένας συγκεκριμένος τόπος: τα οθωμανικά Γιάννινα του Αλή Πασά. Με βασικό μοτίβο τον χαμένο θησαυρό του τυράννου της Ηπείρου εκτυλίσσεται η πλοκή δύο μυθιστορημάτων παιδικής λογοτεχνίας: Παντελής Σταματελόπουλος – Μαρία Ηλιοπούλου (2010), *Ο κλέφτης του θησαυρού του Αλή Πασά. Περιπέτεια στην Ελλάδα του 1821* και Μαίρη Σάββα –Ρουμπάτη (2013), *Τα κρυμμένα σεντούκια του Αλή Πασά*.

ε. Βιογραφίες ηρώων της επανάστασης του 1821. Πρόκειται για σειρές παιδικών βιβλίων από διάφορες εκδόσεις και με διαφορετικούς συγγραφείς (Μπίκος, 1996· Σταθάτου, 2003) που βιογραφούν, με διδακτικό στόχο, σημαντικές προσωπικότητες του 1821, γνωστές από το μάθημα της Ιστορίας και τις σχολικές εορτές.

Οι δύο τελευταίες κατηγορίες αναπαράγουν, ως επί το πλείστον, την εικόνα του κατακτητικού και απολίτιστου Τούρκου ως «προαιώνιου» εχθρού του Έλληνα στο πρόσωπο του άπληστου και φιλάργυρου Τουρκαλβανού Αλή Πασά των Ιωαννίνων:

-Και όχι μόνο! Σκέψου ότι επειδή ο Αλή πασάς από το Τεπελένι ήταν τόσο φιλάργυρος κουβαλούσε στο σεράι όλους τους φόρους που μάζευε από τους πολίτες και τα πλούτη από τα χωριά που είχε κατακτήσει: σκεύη, παλιά αντικείμενα, έπιπλα, ασημικά, χρυσαφικά, βαρέλια με φλουριά και κοσμήματα, πρόσθεσε ο Γιάννης με γουρλωμένα μάτια.

(Σάββα – Ρουμπάτη, 2013: 36-37)

και στο πρόσωπο των αντίμαχων των επαναστατημένων Ελλήνων:

Το «θεριό» είναι ο Ιμπραήμ πασάς που έφτασε με πολλά καράβια και μεγάλο στρατό από την Αίγυπτο για να τσακίσει τους επαναστάτες. Απ' όλους τους εχθρούς που αντιμετώπισαν στην Επανάσταση οι Έλληνες, είναι ο χειρότερος. Φοβερός πολεμιστής, αδίστακτος και, βέβαια, πολύ καλά εξοπλισμένος.

(Σταθάτου, 2003: 39-40)

ακολουθώντας, τηρουμένων των αναλογιών, το πρότυπο της νεοελληνικής πεζογραφίας του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, το οποίο εξακολουθεί να επιβιώνει σποραδικά έως τις μέρες μας.

Στις υπόλοιπες κατηγορίες η αφήγηση κινείται προς την πλευρά της αναθεώρησης της ανωτέρω εικόνας, που παρατηρείται και στη νεοελληνική πεζογραφία από τη γενιά του 1930 και κυρίως μετά το 1960. Στη Διδώ Σωτηρίου, μάλιστα, η ανασκευή της εικόνας λαμβάνει ταξικό χαρακτήρα, αφού οι αντιθέσεις μεταφέρονται στο πεδίο της πάλης των τάξεων ενώ η φτωχολογιά συμβιώνει αρμονικά πέρα από εθνικούς και θρησκευτικούς διαχωρισμούς:

Τα Τουρκόπουλα, με τα ξυρισμένα κεφάλια, που οι γονιοί τους δούλευαν για ένα κομμάτι ψωμί στις γύρω φάμπρικες, όταν βλέπαν εμάς τα καλοντυμένα παιδιά, δίσταζαν να μουν στο παιχνίδι. Στέκονταν παράμερα και μας κοίταζαν με περιέργεια και με ζήλια, λες και είμαστε μεις κυρίαρχοι κι εκείνα υπόδουλοι. Κι όταν δεν τα κατα-

φέρναμε στο παιχνίδι και τα Τουρκάκια δοκίμαζαν να μας ευκολύνουνε, ο Στέφος κι οι φίλοι του τους ρίχνανε πέτρες και τους φωνάζανε σαν να 'τανε σκυλιά:

- Ούζου! Ουστ, κιοπέκ!

Κι όμως, όταν λείπαμε εμείς, όλα κείνα τα ξιπόλητα εργατόπαιδα, Τουρκάκια κι Ελληνόπουλα, παίζανε φιλιωμένα, όπως παίζαμε και μεις, με τα παιδιά των μπέηδων, χωρίς ο Στέφος να τολμάει να πει τα «άι σιχτίρια» του.

(Σωτηριού, 1978: 27)

Αρνητικά αποδίδεται ο Τούρκος ως ένας συλλογικός και αόριστος χαρακτήρας-υποκειμένο -η αναφορά απαντάται στον πληθυντικό αριθμό- που εκπροσωπεί την εξουσία (τουρκικός στρατός – διοίκηση), η οποία καταγγέλλεται ανώνυμα για τη βία και την απανθρωπιά της. Οι Τούρκοι, έτσι χωρίς συγκεκριμένο όνομα, είναι οι υπαίτιοι της βαρβαρότητας κατά την καταστροφή του 1922. Χαρακτηριστική είναι η μνεία των Τούρκων στο αφήγημα *Τρία παιδιά στη Σμύρνη*:

- Πώς έγινε το κακό εδώ, μέσα στο Πανεπιστήμιο, κύριε Μηνά; ρώτησε ο Κώστας.

- Το κακό, παιδιά μου, έγινε όπως σ' όλη τη Σμύρνη. Στην αρχή μπήκαν οι Τούρκοι και λεηλάτησαν τα πάντα. Κατέστρεφαν κι έκλεβαν ό,τι έβρισκαν μπροστά τους, εκκλησίες, ιδρύματα, σχολεία, σπίτια και μαγαζιά. Οποιος χριστιανός βρισκόταν στο δρόμο τους, τον σκότωναν χωρίς να δώσουν λογαριασμό σε κανένα.

(Καράγιωργας, 1998: 108)

Οι αφηγητές είναι προσεκτικοί ως προς τη διατύπωση και αναγνωρίζουν τη συνύπαρξη και τη συμβίωση των δύο λαών στην Μικρά Ασία:

Στα ίδια μέρη ζούσαν και Τούρκοι, όμως οι δυο λαοί τα κατάφερναν και ζούσαν ειρηνικά παρ' όλες τις διαφορές που είχαν μεταξύ τους.

(Παπαμόσχου, 1995: 53)

Χαρακτηρισμοί, όπως γενοκτονία αντί καταστροφής, δεν εκφέρονται από τους αφηγητές αλλά από συγκεκριμένους ήρωες που εκφράζουν την άποψή τους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υιοθετούνται γενικότερα:

- Γιατί δε μου μίλησε ποτέ η μητέρα; Γιατί δε μου είπε για τους γονείς της, για τη Σμύρνη, για κείνη την καταστροφή; Αφού όλο καταστροφές βλέπουμε γύρω μας.

- Εκείνη δεν ήταν καταστροφή.

Ό,τι ήθελε έλεγε τώρα ο Άγης.

- Δεν ήταν καταστροφή; Και τι ήταν;

- Ήταν γενοκτονία.

Η λέξη έπεσε σταλαματιά σταλαματιά, λες κι είχε βάρος. Την τρόμαξε, κι ας μην ήξερε τι θα πει.

(Παπαμόσχου, 1995: 57)

Πρωτίστως αρνητική στάση -αλλά όχι κατ' ανάγκην εχθρική- έχουν ενήλικοι ήρωες που βιώνουν στο πετσί τους τις συνέπειες του διωγμού. Για παράδειγμα, στον *Χαρταετό της Σμύρνης* τονίζεται το ψυχικό τραύμα μιας ενήλικης που ως παιδί ζει τον τρόπο του εκτοπισμού από τη Σμύρνη ταυτίζοντας τους διώκτες με τη φρίκη του θανάτου (μισοφέγγαρο = Τούρκοι = κοφτερό σπαθί = θάνατος):

Και θυμάμαι πάντα τη μητέρα που μου αφηγιόταν: «Είχα χάσει το ένα παπουτσάκι μου και κράταγα σφιχτά το χέρι της μάνας μου... Τόσος κόσμος! Κι αν χανόμουνα...»

Δεν χάθηκε, αλλά πώς να αισθάνεται ένα παιδί όταν βλέπει όλα τριγύρω του να καίγονται; Με ποια λόγια να σου εξηγήσει τα ανεξήγητα; Και το μισοφέγγαρο είχε γίνει κοφτερό σπαθί και οι φλόγες τόσο πύρινες και η θάλασσα ζαφνικά έγινε τόσο εχθρική. Νεκρά σώματα παντού -στα καμένα σπίτια, στα έρημα σοκάκια, στο λιμάνι που είχε βαφτεί με ένα σκληρό χρώμα, το χρώμα ενός ουρανού καπνισμένου. Ενός ουρανού δίχως τσερκέ-νια.

(Κοντολέων, 2009: 42, 44)

Αντίθετα, οι ανήλικοι ήρωες λειτουργούν με αθωότητα και καλοσύνη· δεν φτάνουν ποτέ στη μισαλλοδοξία. Στο *Τουρκάκι, εγώ και το Αραπάκι* ο πρόσφυγας παππούς αποτυγχάνει να μεταδώσει στον εγγονό του το μίσος του για τους Τούρκους:

«Γι' αυτό, παππού μου, ας κοιτάζουμε το παρόν και το μέλλον μας σ' αυτόν εδώ τον τόπο. Ξέ-

χασε τα παλιά. Κι εδώ μπορώ να μορφωθώ, στην κοντινή πολιτεία με τα πολλά σχολεία».

«Δεν ξεχνιούνται, γιόκα μου. Το σώμα εδώ, μα η ψυχή εκεί, στη Σμύρνη. Μας έκαναν μεγάλο κακό οι Τούρκοι, Κωστή μου, να μην τους αγαπάς».

Όσο κι αν προσπάθησε να με κάνει να μισήσω τους Τούρκους, δεν μπόρεσε. Συνέβηκε μάλιστα τ' αντίθετο.

(Καραγιάννη – Τόλκα, 1996: 16)

Οι Τούρκοι ως επώνυμοι ατομικοί χαρακτήρες είναι σχεδόν όλοι δευτερεύοντες, με εξαίρεση το βιβλίο *Το Τουρκάκι, εγώ και το Αραπάκι*. Κατά βάση είναι συμπαθείς αλλά υποδεέστεροι κοινωνικά και μορφωτικά από τους αριστοκράτες Έλληνες της Σμύρνης, καθώς δουλεύουν ως υπηρετικό προσωπικό στα σπίτια τους. Ωστόσο, συνάπτουν δεσμούς φιλίας με τους Έλληνες που δεν μπορεί να τους διαρρήξει η τραγική ιστορική πραγματικότητα. Πολύ περισσότερο γίνονται συμπαθείς όταν αποδέχονται τον αξιακό κώδικα και την πολιτισμική πρωτοκαθεδρία των Ελλήνων, όπως ο μαρμαράς Μπραΐμης από το Τσανάκαλε στο *Ένα μάρμαρο για την Ίμβρο*, που δυσανασχετεί για τα φαγητά των επηλύδων συμπατριωτών του από την Ανατολία και αναπολεί τις μυρωδιές των φαγητών των Ρωμιών:

Του το 'χαν φερμένο κάτι καινούργιοι γείτονες που κατεβήκανε στο Τσανάκαλε από τα μέσα της Τουρκίας.

«Κάθε μέρα, μωρέ Παρασκευά», του 'πε ο Μπραΐμης, «μαγειρεύουν και τρώνε κάτι περίεργα κομμάτια κρέας παστωμένο. Ξεβρομά ο τόπος. Αχ... φύγατε από τον τόπο μας κι αυτός ρουμάνιασε. Μήδε να φάνε δεν ξέρουν οι καινούργιοι. Σαν όνειρο τους θυμάμαι τους χριστιανούς. Πάνε σαράντα χρόνια που φύγανε μα ακόμα στα ρουθούνια μου την έχω τη μυρωδιά από τα φαγιά της γειτόνισσάς μας της κυρα-Εριφύλης. Έτσι μου 'ρχεται να σηκωθώ και να έρθω στο νησί μοναχά για να μυρίζω τα φαγιά σας».

(Μπαλάσκας, 2004: 20-21)

ή η Ρεμιέ, από το ομώνυμο μυθιστόρημα, που παντρεύεται χριστιανό και εγκαθίσταται στην Ίμβρο:

Τουρκάλα αυτή, παντρεμένη με χριστιανό, θέλησε να ενσωματωθεί στη χριστιανική κοινότητα

που δεν τη δέχτηκε από την αρχή. Από τον Μιχάλη, τον άντρα της, δεν είχε παράπονο.

Παρόλο που δεν είχαν παιδιά, είχαν ανάμεσα τους την ίδια αγάπη όπως τότε που πρωτογνωρίστηκε στο ελληνικό προξενείο στην Άγκυρα.

(Νικολακοπούλου-Σακκά, 2009: 15)

Αντιθέτως, γίνονται αντιπαθείς έως μισητοί όταν ακολουθούν διαφορετικές αρχές, όπως ο οπαδός του κεμαλισμού Αλής στο μυθιστόρημα *Ο μεγάλος αποχαιρετισμός*:

Τοίχο τοίχο προσπερνούσε προσεχτικά τους ελληνικούς μαχαλάδες ο Αλής. ...

Οι γκιαούρηδες πανηγύριζαν, γιατί κι άλλοι γκιαούρηδες έφταναν με καράβια να πατήσουν τούτη τη γη. Τη γη τη δικιά του, την ιερή Γη, όπου ο Μωάμεθ προσκυνιόταν και προστάτευε. ... Ο Μωάμεθ προστατεύει όσους παλεύουν. Κι οι ομόθρησκοι του κίότρεψαν. Παραδόθηκαν, με βαριά καρδιά, αν θες, αλλά συμφώνησαν να τελέψει η ιστορία. Να γυρίσουν στα σπίτια τους οι φαντάροι, ν' ανοίξουν οι δουλειές, χαμάληδες πάντα, να μεταφέρουν τα αγαθά των άπιστων. Παραδόθηκαν, συμφώνησαν. Μα όχι όλοι! Όχι αυτός τουλάχιστον. Ο Κεμάλ τους το 'στείλε το μήνυμα. «Εμείς οι λίγοι, θα αγωνιστούμε!» Και δεν ήτανε και λίγοι.

(Γρηγοριάδου – Σουρέλη, 1990: 35-36)

Σε αρκετά κείμενα ομολογούνται, έστω πλαγίως, οι οδυνηρές αλήθειες του πολέμου. Στον πόλεμο απάνθρωποι δεν είναι μόνο οι Τούρκοι αλλά και οι δικοί μας. Στα *Κοριτσάκια με τα ναυτικά* ο έντιμος Τούρκος αμαξάς, που σώζει την ελληνική οικογένεια της αφήγησης κατεβάζοντάς την στην προκουμιά της Σμύρνης, αναφωνεί:

—Κλαις, κυρά μου, κλαις; Έτσι κλαίγανε κι οι δικές μας οι Τουρκάλες όταν τις ξεκοιλιάζανε οι φαντάροι σας κι έβγαζαν αγέννητα τα μωρά, όταν τους κόβανε τις ρώγες απ' τα στήθια και τις κάνανε κομπολόγια!...

Παγώσανε!

Ίσως αν ήταν κάποιος απ' τους Ελλαδίτες τους φαντάρους που καίγανε τα τουρκοχώρια κι ατιμάζανε τις χανούμισες να τους κατέβαζε απ' τ' αμάξι.

*Να σταματούσε τους πρώτους στρατιώτες που θα
'βρίσκε στο δρόμο τους και να τους παράδινε.
Όμως ήταν Τούρκος Σμυρνιός. Γεννήθηκε και με-
γάλωσε μαζί τους στην ίδια γη κι ήταν μεγάλη και
ζεστή η καρδιά του. Εκεί, μέσα στο βάθος της, πέ-
ρα απ' την αγκιάδα του πολέμου, τον ένιωθε καρ-
ντάση, αδερφό, το Μικρασιάτη τον Έλληνα!*

(Δικαίου, 2000: 73)

Κι η παραπάνω ανομολόγητη και συγκλονιστική αλήθεια στο *Σεντούκι με τα αμύθητα σεντέφια* περνά στα «χειλή» του αφηγητή· υπ' αυτό το πρίσμα αποκτά «αντικειμενικό» κύρος, γίνεται απολύτως αποδεκτή. Η Τουρκάλα φίλη της μικρής Κλειώς, της κεντρικής ηρωίδας, σκοτώνεται και βιάζεται από Έλληνες φαντάρους:

*Ύστερα απ' το θάνατο του παππού της όλα κυ-
λήσανε γοργά... Οι Έλληνες προχωρήσανε ως το
Σαγγάριο ποταμό, πέρα μακριά στα βάθη της Ανα-
τολής, πολύ μακρύτερα απ' τη γραμμή που όριζε η
Συνθήκη... Οι Τούρκοι έσφαζαν τους Έλληνες. Οι
Έλληνες έσφαζαν τους Τούρκους. Οι σύμμαχοι
κοιτούσανε.*

*«Και ήταν ωραία η Ελένη, μπρε;» θα ρώταγε η
Εσμέτ, αν ζούσε.*

*Αλλά η Εσμέτ δε ζούσε. Την είχανε σκοτώσει οι
Έλληνες φαντάροι. Πρώτα τη βιάσανε κι ύστερα τη
σκοτώσανε.*

*Εκδίκηση; Ίσως. Τα ίδια έκαναν και οι Τούρ-
κοι. Βιάζανε τις κοπέλες στα χωριά, σκότωναν
τους αμάχους, τους γέρους, τα παιδιά. Πόλεμος.
Πολεμούσανε οι «προαιώνιοι εχθροί». Πολεμού-
σανε οι «προαιώνιοι σύνοικοι».*

(Τασάκου, 2004: 121)

Κλείνουμε την προκαταρκτική παρουσίαση της έρευνάς μας παραθέτο-
ντας ελάχιστα πρώτα συμπεράσματα:

- I. Η απεικόνιση του Τούρκου ως Άλλου αποτελεί ένα ευδιάκριτο θέ-
μα της σύγχρονης παιδικής / εφηβικής λογοτεχνίας που απαιτεί συ-
στηματική μελέτη.
- II. Σε γενικές γραμμές η σύγχρονη παιδική / εφηβική λογοτεχνία ακο-
λουθεί τη στροφή της νεοελληνικής πεζογραφίας από την αναπαρά-

- σταση ενός άγριου, εχθρικού και βάρβαρου Τούρκου στην κατανόηση και στην αποδοχή του.
- III. Η τάση αναστοχασμού του παρελθόντος και της σημασίας του φαίνεται να ωθεί τους συγγραφείς στην προσέγγιση της εικόνας του Τούρκου.
- IV. Κεντρικό ιστορικό γεγονός στη λογοτεχνική αναπαράσταση του Τούρκου είναι η Μικρασιατική Καταστροφή και η προηγούμενη ειρηνική συμβίωση των δύο λαών στην περιοχή της Μικράς Ασίας.
- V. Τέλος, είναι προφανές πως η παιδική / εφηβική λογοτεχνία που απεικονίζει τον Τούρκο ως Άλλο μπορεί να αποτελέσει πολύτιμο εργαλείο στη σχολική πράξη κατά τη διδασκαλία διαφόρων μαθημάτων που σχετίζονται με το ζήτημα αυτό.

Βιβλιογραφία

Λογοτεχνικά Κείμενα

- Γρηγοριάδου – Σουρέλη, Γ. (1990). *Ο μεγάλος αποχαιρετισμός*. Αθήνα: Ψυχογιός.
- Δικαίου, Ε. (2000). *Τα κοριτσάκια με τα ναυτικά*. Αθήνα: Πατάκης. Πρώτη έκδοση: Ακρίτας 1991.
- Καραγιάννη – Τόλκα, Μ. (1996). *Το Τουρκάκι, εγώ και το Αραπάκι*. Αθήνα: Καστανιώτης. Πρώτη έκδοση: Άγκυρα 1982.
- Καράγιωργας, Π. (1998). *Τρία παιδιά στη Σμύρνη*. Αθήνα: Σμυρνιατιάκης.
- Κοντολέων, Μ. (2009). *Ο χαρταετός της Σμύρνης*. Αθήνα: Άγκυρα.
- Κυρίτση – Τζιώτη, Ι. (2003). *Φραντζέσκα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπαλάσκας, Σ. (2004). *Ένα μάρμαρο για την Ίμβρο. Παραμύθι δυστυχώς αληθινό*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μπίκος, Π. (1996). *Ανδρούτσος. Ο θρύλος της Γραβιάς*. Αθήνας: Στρατίκης.
- Νικολακοπούλου-Σακκά, Ν. (2009). *Ρεμιά. Ηθογραφικό μυθιστόρημα για την Ίμβρο*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Παπαμόσχου, Η. (1995). *Το γεφύρι της Ανατολής*. Αθήνα: Πατάκης.
- Σάββα – Ρουμπάτη, Μ. (2013). *Τα κρυμμένα σεντούκια του Αλή Πασά*. Αθήνα: Μίνωας.
- Σταθάτου, Φ. (2003). *Παπαφλέσσας. Μια ζωή όλο φλόγα*. Αθήνα: Μίνωας.
- Σταματελόπουλος, Π. – Ηλιοπούλου, Μ. (2010). *Ο κλέφτης του θησαυρού του Αλή Πασά. Περιπέτεια στην Ελλάδα του 1821*. Αθήνα: Κέδρος.
- Σωτηριού, Δ. (1978). *Μέσα στις φλόγες*. Αθήνα: Κέδρος.
- Τασάκου, Τζ. (2004). *Το σεντούκι με τα αμύθητα σεντέφια*. Αθήνα: Κέδρος.

Μελέτες

- Ακριτόπουλος, Α.Ν. (2008). Όψεις διαπολιτισμικής συνείδησης: Ταυτότητα και ετερότητα σε νεανικά/εφηβικά μυθιστορήματα της μεταπολιτευτικής περιόδου (1974-2002). Στο Χοντολίδου, Ε. – Πασχαλίδης, Γ. - Τσουκαλά, Κ. - Λάζαρης, Α. (επιμ.), *Διαπολιτισμικότητα, παγκοσμιοποίηση και ταυτότητες* (σσ. 498-511). Αθήνα: Επιμέλεια: Gutenberg - Ελληνική Σημειωτική Εταιρία.

- Αμπατζοπούλου, Φ. (1998). *Ο Άλλος εν διωγμό. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθολογίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- _____ (2001). Η πολιτισμική εικονολογία και οι στόχοι της, *Διαβάζω*, 417 (Απρίλιος), 92-95.
- Αναγνωστοπούλου, Δ. (2004). Λογοτεχνία και Ετερότητα: Η έννοια και η εικόνα του ξένου και του διαφορετικού σε λογοτεχνικές αφηγήσεις για παιδιά. Στο Κατσίκη-Γκίβαλου, Α. (επιμ.), *Η Λογοτεχνία σήμερα. Όψεις, αναθεωρήσεις, προοπτικές* (σσ. 350-355). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Colakis, M. (1986). Images of the Turk in Greek Fiction of the Asia Minor Disaster. *Journal of Modern Greek Studies*, 4:2 (October 1986), 99-106.
- Γουλής, Δ. (2013). Αναπαραστάσεις Τουρκοκυπρίων σε κείμενα κυπριακής παιδικής λογοτεχνίας. *Ηλεκτρονικό περιοδικό KEIMENA*, 16, <http://keimena.ece.uth.gr/main/t16/07-goulis.pdf> [Ανακτήθηκε στις 15.05.2014].
- Demirözü, D. (1999). *Η εικόνα του Τούρκου στη Γενιά του '30*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών.
- _____ (2011). Το 1922 και η προσφυγιά στην ελληνική και τουρκική αφήγηση. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 17, 123-149.
- Δραγώνα, Θ. – Ersanlı, B. - Φραγκουδάκη, Α. (2006). Πώς οι έλληνες και τούρκοι μαθητές αντιλαμβάνονται την ιστορία, το έθνος και τη δημοκρατία. Στο Δραγώνα, Θ. – Μπίρτεκ, Φ. (επιμ.), *Ελλάδα και Τουρκία: Πολίτης και Έθνος-Κράτος* (σσ. 303-350). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Καγιαλής, Τ. (1999). Σημειώσεις για τη γραφή και την ανάγνωση του Άλλου. Στο Φτερνιάτης, Δ. (επιμ.), *Ξένος, ο άλλος μου εαυτός* (σσ. 23-32). Αθήνα: Πατάκης.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2012). Εικόνες των Τούρκων σε προσωπικές αφηγήσεις του ξεριζωμού Ελλήνων Μικρασιατών προσφύγων. Στο: Αυδίκος, Ε. Γρ. (επιμ.), *Λαογραφικές αναγνώσεις στην Ελλάδα και την Τουρκία* (σσ. 421-461). Αθήνα: Πεδίο.
- Καρακίτσιος, Α. (2013). Οι αναπαραστάσεις του Εβραίου στην παιδική λογοτεχνία. Κυνηγώντας τις λέξεις και τα νοήματα. *Ηλεκτρονικό περιοδικό KEIMENA*, 17 (Ιούλιος), <http://keimena.ece.uth.gr/main/t17/02-karakitsios.pdf> [Ανακτήθηκε στις 15.05.2014].
- Καρασαββίδου, Ε. (2012). *Παιδική λογοτεχνία και ετερότητα: η εικόνα του άλλου στην ελληνική παιδική λογοτεχνία. Η από τον Φολκlorικό «Εαυτό» στον Φολκlorικό «Άλλον»: Μια συγκριτική μελέτη*. Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης της Παιδαγωγικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. <http://invenio.lib.auth.gr/record/129949/files/GRI-2012-9301.pdf> [Ανακτήθηκε στις 15.05.2014].
- Καυάλης, Α. - Μπουνίδης, Κ. - Σιπητάνου, Α. (επιμ.). (2000). *Η Εικόνα του Άλλου/Γείτονα στα Σχολικά Βιβλία των Βαλκανικών χωρών*. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη, 16-18 Οκτωβρίου 1998), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Μονάδα Έρευνας Σχολικού Βιβλίου. Αθήνα: Τυπωθείω - Γ. Δαρδανός.
- Κούγκουλος, Θ.Β. (2012). Τα Γιάννινα της οθωμανικής περιόδου στη σύγχρονη πεζογραφία: Η εικόνα του Τούρκου συμπολίτη. Στο: Αυδίκος, Ε. Γρ. (επιμ.), *Λαο-*

- ογραφικές αναγνώσεις στην Ελλάδα και την Τουρκία (σσ. 539-571). Αθήνα: Πεδίο.
- Kristava, J. (2004). *Ξένοι μέσα στον εαυτό μας*. Αθήνα: Scripta. Μτφ. Πατσογιάννης, Β.
- Κωτόπουλος, Τ.Η. – Καρασαββίδου, Ε. (2011). Περιθωριακές ταυτότητες στη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία. Στο Δημάδης, Κ. Α. (επιμ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)* (σσ. 327-342). Τόμος Α΄, Πρακτικά Δ΄ Πανερωπαϊκού Συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, Γρανάδα 9-12 Σεπτεμβρίου 2010. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών.
- Κωτόπουλος, Τ.Η. – Γαβάνου, Φ. – Δημοπούλου, Α. – Ζίγρα, Ε. – Ντιούδη, Α. – Παυλίδου, Μ. – Πελέκα, Σ. – Σαλτίδου, Θ. – Τζούτζια, Ο. – Χλαπουτάκη, Ε. – Χρήστου, Σ. (2012). Εφηβική Ελληνική Λογοτεχνία & Κοινωνικό Περιθώριο. Στο Κωτόπουλος, Τ.Η. – Σουλιώτη, Δ. (επιμ.), *Θέματα Παιδικής Λογοτεχνίας* (σσ. 93-161). Πρακτικά Δημερίδας (21 και 22 Ιανουαρίου 2011), Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών. Φλώρινα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Millas, H. (2005). *Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik* [Ετερότητα και ταυτότητα στα τουρκικά και ελληνικά μυθιστορήματα]. İstanbul: İletişim.
- Μήλλας, Η. (2005 γ΄ έκδοση). *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων. Σχολικά βιβλία, ιστοριογραφία, λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Moura, J-M. (2013). Η λογοτεχνική εικονολογία: Δοκίμιο ιστορικής και κριτικής ανασκόπησης. *Σύγχρονα Θέματα*, 121 (Απρίλιος – Ιούνιος 2013), 66-76. Μτφ. Γραμματικοπούλου, Ε.
- Οικονόμου-Αγοραστού, Ι. (1992). *Εισαγωγή στη Συγκριτική Στερεοτυπολογία των εθνικών χαρακτηριστικών στη λογοτεχνία*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Πέτκου, Ε. (2010). Αφηγήσεις ταξιδιών στη νεοελληνική παιδική – εφηβική πεζογραφία. *Ηλεκτρονικό περιοδικό KEIMENA*, 10, http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=176:afgiseistaxidiwn&catid=54:tefxos10&Itemid=89 [Ανακτήθηκε στις 15.05.2014].
- Πολίτου-Μαρμαρινού, Ε. – Ντενίση, Σ. - Σιαφλέκης, Ζ.Ι. – Πολυκανδριώτη, Ρ. - Ταμπάκη, Α. – Στέση, Α. (επιμ.). (2000-2001). *Ταυτότητα και Ετερότητα στη Λογοτεχνία. 18ος-20ός αι.*, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 8-11 Νοεμβρίου 1998, Τόμοι 3. Αθήνα: Δόμος - Ελληνική Εταιρεία Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας.
- Tonnet, H. (1992). Les premiers romans grecs à sujet turc. *Revue des études néo-helléniques*, 1 (τόμ. 4), 1-19.

Βιογραφικά σημειώματα

Θανάσης Β. Κούγκουλος

Διδάκτορας Νέας Ελληνικής Φιλολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Δημοσίευσε μονογραφίες και άρθρα στους τομείς της νεοελληνικής φιλολογίας και της διδακτικής της λογοτεχνίας σε περιοδικά και πρακτικά ελληνικών και διεθνών επιστημονικών συνεδρίων. Εργάζεται στη Δημόσια Μέση Εκπαίδευση. Δίδαξε Νέα Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία στον Τομέα Νέας Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας του Τμήματος Βαλκανικών Γλωσσών και Λογοτεχνιών (Balkan Dilleri ve Edebiyatları Bölümü – Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı) του Πανεπιστημίου Θράκης της Τουρκίας στην Αδριανούπολη. Από το 2013 διδάσκει σε μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Ινστιτούτου Κοινωνικών Επιστημών (Sosyal Bilimler Enstitüsü) του ίδιου Πανεπιστημίου και στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Γλώσσα και Λογοτεχνία στην Εκπαίδευση» του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας.

Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος

Επίκουρος καθηγητής «Ελληνικής Λογοτεχνίας με έμφαση στην Παιδική Λογοτεχνία» στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας και Επιστημονικά Υπεύθυνος του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Δημιουργική Γραφή» του ίδιου Πανεπιστημίου. Πτυχιούχος και διδάκτορας φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Το συγγραφικό του έργο και τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν τη μελέτη και τη διδακτική της Λογοτεχνίας, της Θεωρίας της Λογοτεχνίας και της Δημιουργικής Γραφής. Έχει εκδώσει επτά επιστημονικά συγγράμματα και τρεις ποιητικές συλλογές. Άρθρα του έχουν συμπεριληφθεί σε συλλογικούς τόμους, ελληνικά και ξένα επιστημονικά περιοδικά και πρακτικά διεθνών συνεδρίων. Έχει συμμετάσχει και συμμετέχει σε διάφορα ερευνητικά προγράμματα (ενδεικτική αναφορά στο “TSTORY Storytelling Applied to Training 2012-2014”). Είναι μέλος πολιτιστικών φορέων και διεθνών εταιρειών. Προκρίνει όμως, ανεπιφύλακτα, όλων τη συμμετοχή του ως ιδρυτικό μέλος στην πολιτιστική ομάδα του Πανελληνίου Συλλόγου Παραπληγικών – παράρτημα Βόρειας Ελλάδας.

ISBN: 978 - 960 - 93 - 6446 - 1